

УДК 37.011

О. О. Ілляк

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ, ЗМІСТУ ТА ОЦІНЮВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

Розглянуто місце морально-психологічного стану особового складу у структурі людського фактора. Проаналізовано філософсько-етимологічну взаємозалежність змісту і логічних обсягів морального духу та морально-психологічного стану особового складу. Визначено сутність морально-психологічного стану, зміст його складників. Запропоновано методiku оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів.

Постановка проблеми. Процес розбудови незалежної Української держави супроводжується пошуком оптимальних підходів до посилення боєздатності військових формувань. Серед багатьох напрямків таких досліджень на особливу увагу заслуговують праці, в яких пропонуються реальні кроки щодо оцінювання людського фактора та підвищення його ролі у виконанні поставлених службово-бойових завдань. Усі сучасні авторські підходи до оцінювання людського фактора як важливішого складника бойового потенціалу військових формувань базуються на розробленні методик оцінювання морально-психологічного стану особового складу. Проте ці методики не містять єдиних підходів до визначення сутності, змісту та субординації таких наукових категорій, як людський фактор, моральний дух, морально-психологічний стан, що суттєво вплинуло на формування значних змістовних розбіжностей до оцінювання морально-психологічного стану особового складу. Тому нагальною є потреба у дослідженні науково-теоретичних засад наведених наукових категорій та у розробленні збалансованих підходів до оцінювання морально-психологічного стану особового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних і зарубіжних праць щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу слід виділити колективне дослідження П. П. Криворучка, О. Ф. Хмільяра, Р. А. Шпака, С. В. Василенка [1], праці Ю. А. Московчука [2], В. А. Зеленицького [3], М. Й. Варія [4], В. В. Клименка, Г. А. Давидова, які мають суттєве теоретичне і практичне значення.

Поглиблений аналіз опублікованих праць свідчить, що для оцінювання морально-психологічного стану автори використовують лише фактори, які виконують тільки формуючу функцію, і ті, що стосовно до особистості знаходяться ззовні, у навколишній дійсності.

© О. О. Ілляк

Але на морально-психологічний стан особового складу впливають і фактори, що виконують функцію протидії негативному впливу на психіку військовослужбовців, та фактори, що належать до особистісних якостей військовослужбовців, виконуючи як функцію формування психологічного стану, так і функцію протидії руйнівному впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на психіку особового складу. Із зовнішніх чинників морально-психологічного стану військовослужбовців автори зазначених праць не брали до уваги природно-кліматичні, екологічні, місцеві та часові фактори.

Багато проблем для практичного застосування названих методик оцінювання морально-психологічного стану особового складу зумовлюють: складність для розуміння їх змісту та проведення досліджень фахівцями без спеціальної підготовки; відсутність визначення сутності наукових категорій, що використовуються у процесі дослідження і проведення розрахунків; недостатню системну структурованість факторів за складниками морально-психологічного стану; відсутність аргументації для визначення ваги факторів у загальному показнику морально-психологічного стану; необхідність значної кількості часу для проведення досліджень і розрахунків.

Тому сьогодні назріла нагальна потреба у проведенні дослідження щодо комплексного вирішення зазначених вище проблем.

Мета статті – розглянути місце морально-психологічного стану особового складу у структурі людського фактора як важливішого компонента бойового потенціалу військових формувань; проаналізувати філософсько-етимологічну взаємозалежність та взаємодію морального духу і морально-психологічного стану особового складу; визначити сутність морально-психологічного стану, зміст його складників, вагу кожного з них у загальному показнику рівня морально-психологічного стану особового складу; запропонувати критерії і формули оцінювання рівня

морально-психологічного стану, його складників і факторів; розробити методичні матеріали щодо опитування особового складу та проведення розрахунків для визначення рівня морально-психологічного стану особового складу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз більшості наукових праць, у яких досліджуються проблеми людського фактора, свідчить про відсутність єдиних підходів до базових категорій виховної роботи. Так, В. І. Алещенко вважає, що взаємопов'язаними сторонами морального духу є морально-психологічний потенціал і морально-психологічний стан [5; 4]; у методиці розрахунку морально-психологічного стану військового підрозділу на основі експертних оцінок П. П. Криворучка, О. Ф. Хмільяра, Р. А. Шпака, С. В. Василенка стверджується, що моральний дух є фактором морально-психологічного стану [1; 35]; В. В. Кліменко у структурі морально-психологічного стану вбачає тісний взаємозв'язок трьох складників: моралі, духу та енергопотенціалу, які у сукупності є критеріями психічного здоров'я особистості [1; 22]; за підходами Ю. А. Московчука, морально-психологічний стан є узагальненою формою вияву політичної і духовної свідомості військовослужбовців, їх морально-психологічної стійкості [1; 23]; М. Й. Варій вважає, що морально-психологічний стан – це цілісне, визначальне морально-психологічне явище, яке є похідним від інтегрованої єдності і взаємодії духовних, моральних, морально-психологічних, політичних, національних, соціальних, економічних, військово-службових, навчально-бойових (у воєнний час бойових), інших соціально-психологічних і психологічних чинників, які інтеграційно відображаються в їх соціальній психіці у вигляді певних морально-психологічних стереотипів, що спрямовують його діяльність і поведінку [1; 16]; Г. А. Давидов доводить необхідність дослідження політико-морального стану та морально-психологічного стану особового складу.

Сукупною сутністю цих розбіжностей є показник взаємовідношення змісту та логічного обсягу категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан”. Виходячи із наведеного сутність проблеми можна виразити через три твердження:

– *перше* – морально-психологічний стан є складником морального духу, тобто зміст категорії “морально-психологічний стан” є частиною змісту “морального духу”, а логічний обсяг першої категорії повністю входить у логічний обсяг другої категорії [5];

– *друге* – моральний дух є складником морально-психологічного стану, тобто зміст категорії “моральний дух” є частиною змісту категорії “морально-психологічний стан”, а логічний обсяг першої категорії повністю входить до логічного обсягу другої категорії [1];

– *третє* – “моральний дух” і “морально-психологічний стан” є категоріями супідрядними; будучи однаково загальними, вони підпорядковані більш спільній родовій категорії – “людському фактору”. Супідрядні категорії “моральний дух” і “морально-психологічний стан” – це види однієї родової категорії “людський фактор”, у них спільні родові ознаки, але видові ознаки різні [6].

Другий закон логіки не припускає логічного протиріччя у будь-якому правильному мисленні. Закон протиріччя формулює це так: не можуть бути одночасно правдивими два несумісні висловлювання – два протилежні твердження і заперечення – про один і той же самий предмет у одному й тому ж відношенні; одне із них буде обов'язково неправдивим [7; 24], а ми маємо протилежних тверджень три.

Логічний аналіз, наукові дослідження та практичний досвід найбільше свідчать про правильність третього твердження. *Методологічною основою* для класифікації морального духу і морально-психологічного стану як складників людського фактора є філософське положення про взаємозв'язані раціональний і чуттєвий рівні психіки людини [8; 192].

На користь висновку про правильність третього твердження свідчить дослідження філософсько-етимологічної сутності поняття “дух”, яке є ключовим у словосполученні моральний дух, і поняття “психіка” у словосполученні “морально-психологічний стан”. У словнику С. І. Ожегова поняття “дух” визначається як психічні здібності (свідомість, мислення), те, що спонукає до дій, до діяльності, начало, яке визначає поведінку, дію [9; 177], а поняття “психіка” – там само тлумачиться як сукупність душевних переживань, як відображення у свідомості об'єктивної дійсності, душевний склад, властивий кому-небудь [9; 622]. Свідомість – це вища, властива лише людині форма відображення об'єктивної дійсності [10; 335]. Отже, *свідомість* людини – це форма відображення об'єктивної дійсності; *моральний дух* є вираженням раціонального рівня свідомості людини; *морально-психологічний стан* є вираженням чуттєвого рівня свідомості людини. Моральний дух разом з морально-психологічним станом виступають як видові категорії у відношенні до родової категорії – “людський фактор”.

Правильність третього твердження доводить практичний досвід. У другій половині 80-х років відомий військовий психолог Г. А. Давидов у процесі оцінювання людського фактора військових формувань використовував категорії “політико-моральний стан” і “морально-психологічний стан”. Він висловлював думку, що політико-моральний стан армії і флоту – це сукупність політичних і моральних ідей, почуттів, якими сповнені військовослужбовці, що визначають їх ставлення до інтересів Батьківщини, народу, соціально-політичного ладу, а під час війни виражають ставлення до її цілей. До компонентів політико-морального стану він відносив: ідейно-політичну єдність особового складу військ; рівень організованості у військових частинах і підрозділах, рівень керівництва ними; військово-бойову підготовку особового складу; соціально-політичну освіченість керівного складу. На побутовому рівні під категорію “політико-моральний стан” усі розуміли категорію “моральний дух”, але у науковій та методичній літературі ця категорія не вживалась. У ті часи на підставі ідеологічних міркувань сутність поняття “дух” визначалася лише на основі релігійно-містичних уявлень – безтілесна, надприродна істота [9; 177], і наукові роботи не могли мати положень, що навіть опосередковано суперечили б офіційним атеїстичним підходам.

Після перемоги демократичних засад (на початку 90-х років) було оголошено нову тезу – військові формування поза політикою, який за сутністю означає, що силові структури мають бути поза впливом політичних партій, а військовослужбовці не можуть бути членами політичних партій. Закономірно, категорія “політико-моральний стан”, у складі якої є поняття політика, набула “невизнавального” статусу. Про категорію забули, але явища, які вона узагальнювала, залишилися. Змістовні фактори категорії “політико-моральний стан” перенесли до змісту категорії “морально-психологічний стан”, а згодом конкретні їх ознаки, що характеризували ідейні переконання, політичну свідомість, конкретні показники рівня соціального захисту та інше, завуалювали в абстрактні положення, які за своєю сутністю можна віднести до якостей універсального солдата планети Земля чи Всесвіту, у яких конкретні якості захисника Української держави не видно.

Настав час категорії “моральний дух” і “морально-психологічний стан” наповнити належним їм змістом, виходячи із того, що моральний дух характеризує духовні – фундаментальні, стійкі, довготривалі якості особового складу, а морально-психологічний стан – чуттєві: мінливі, не довготривалі, ситуативні.

Таким чином, системний підхід до проведеного дослідження та закони формальної логіки дають право зробити висновок, що моральний дух і морально-психологічний стан є складниками людського фактора і вимагають самостійних підходів до визначення сутності, змісту та оцінювання.

Ґрунтуючись на наведених теоретичних положеннях, можна визначити сутність людського фактора, морального духу та морально-психологічного стану особового складу і дослідити їх рівень. Вихідним положенням для такого аналізу є наявність для Української держави внутрішніх та зовнішніх загроз (див. рис. 1). Необхідність їх нейтралізації зумовило створення військових формувань, які для успішного виконання поставлених завдань повинні мати значний бойовий потенціал: це люди, озброєння, техніка, матеріальні ресурси. Серед зазначених структурних компонентів бойового потенціалу військових формувань одним із важливіших є люди, тому що лише їх діяльність забезпечує надійне функціонування і застосування зброї, техніки, матеріальних ресурсів. Для успішного виконання поставлених службово-бойових завдань військовослужбовці повинні мати комплекс необхідних якостей.

Проаналізувавши попередні підходи [1 – 5], ми дійшли висновку, що *людський фактор* як складник бойового потенціалу військових формувань держави, що характеризує людей, – це сформована об’єктивною дійсністю інтегрована єдність раціональних і чуттєвих якостей особового складу, які спонукують військовослужбовців до виконання військового обов’язку, визначають їх поведінку, впливають на їх стан, службово-бойову й особисту діяльність в умовах мирного і воєнного часу.

Складниками людського фактора є:

- моральний дух особового складу;
- морально-психологічний стан особового складу.

Моральний дух особового складу – це стійка сукупність ідейних переконань, політичної свідомості, соціального захисту та професіоналізму військовослужбовців, рівня розвитку військових колективів та адміністративної діяльності керівного складу, які системно і взаємозалежно формують внутрішню готовність особового складу до виконання військового обов’язку, створюють оптимальні умови для виконання поставлених службово-бойових завдань і спонукають до дій. Складниками морального духу особового складу є такі: ідейний; матеріальний; політичний; соціально-психологічний; адміністративний [11].

Морально-психологічний стан особового

складу – це сукупність душевних переживань, які генеруються на чуттєвому рівні свідомості людини при взаємодії з об'єктивною дійсністю та усвідомленні особистісних якостей, через систему психологічного захисту активно впливають на психічне здоров'я військовослужбовців та проявляються у моральній діяльності.

Є два підходи до розуміння сутності моральної діяльності – у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні діяльність є моральною, якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами та цінностями. Прикладом цього значення є душевні переживання військовослужбовців за долю Української держави та життя своїх товаришів, які виражаються у героїчних вчинках, що супроводжуються ризиком для свого життя та свідомою самопожертвою. І, навпаки, психічний стан фрустрації нерідко виражається в агресії проти себе чи інших осіб і супроводжується порушенням моральних норм. Така діяльність є аморальною.

У вузькому розумінні моральною є лише така діяльність, яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб'єкта і має на меті активне твердження певних моральних цінностей. У цьому контексті сутність такого твердження у тому, що душевні переживання під контролем розуму мають виражатись у моральній діяльності, в основі якої – добро, обов'язок, совість і честь. Саме вираження душевних переживань у моральній діяльності визначає сутнісне значення категорії “моральний” у словосполученні “морально-психологічний стан”.

Що стосується категорій “психологічний стан” і “переживання”, то багато військових психологів психологічні стани розглядають як переживання, ототожнюють їх з такими психологічними явищами, як настрої, почуття, емоції, або як короточасні реакції на подразник [1; 5]. Категорія “душа” із словосполучення “душевні переживання” у словнику тлумачиться як внутрішній, психічний світ людини, її свідомість [9; 178].

Складниками морально-психологічного стану (МПС) особового складу є: демографічний; особистісний; службовий; моральний; природно-кліматичний.

Демографічний складник включає фактори: віковий – життєвий досвід (кількість прожитих років); освітній – наявність освіти; сімейний – сімейний стан; календарної військової вислуги; досвід дій в екстремальних умовах.

Особистісний складник включає фактори, що визначають задоволення військовослужбовцем своїми особистісними якостями: пам'яттю; характером; темпераментом; здібностями; фізичним здоров'ям.

Службовий складник включає фактори, що визначають задоволення військовослужбовців: службою у військовій структурі; посадою; надійністю зброї і бойової техніки; станом дисципліни; рівнем особистої професійної підготовки.

Моральний складник включає фактори, що визначають задоволення особового складу морально-етичними чинниками: відносинами між військовослужбовцями; справедливістю командирів (начальників); ставленням особового складу до місцевого населення; поведінкою військовослужбовців у громадських місцях; особистим зовнішнім виглядом.

Природно-кліматичний складник включає фактори, що визначають задоволення особового складу природними та кліматичними умовами служби, виконання службово-бойових та навчальних завдань: природа, клімат; екологія; погода; пора року.

До змісту наведених складників морально-психологічного стану можна додати й інші фактори, але до критеріальної бази взяті лише ті, які виражають основні, суттєві ознаки, є характерними для всіх категорій військовослужбовців, а їх дослідження не потребує спеціальних умов, тривалих та складних обчислень. При поглибленому дослідженні морально-психологічного стану невеликих підрозділів і розрахунків можна зважати й на другорядні фактори.

Усі складники морально-психологічного стану особового складу взаємозалежні і взаємопов'язані. Досягнутий рівень кожного з них позначається на інших і в цілому – на рівні морально-психологічного стану військовослужбовців частин і підрозділів.

Коефіцієнт ваги (КВ) кожного складника у загальному показнику морально-психологічного стану буде різний. Він обумовлюється такими вихідними характеристиками наведених факторів кожного складника:

- функціональною роллю – протидіючі, стабілізуючі, формуючі, комплексні;
- типовістю впливу – об'єктивні чи суб'єктивні;
- місцем фактора по відношенню до особистості – внутрішні, зовнішні;
- тривалістю дії – довготривалі, періодичні, разові;
- складністю внутрішньої структури – прості, складні;
- рівнем раціональності – усвідомленим чи інтуїтивним;
- ціннісним значенням;

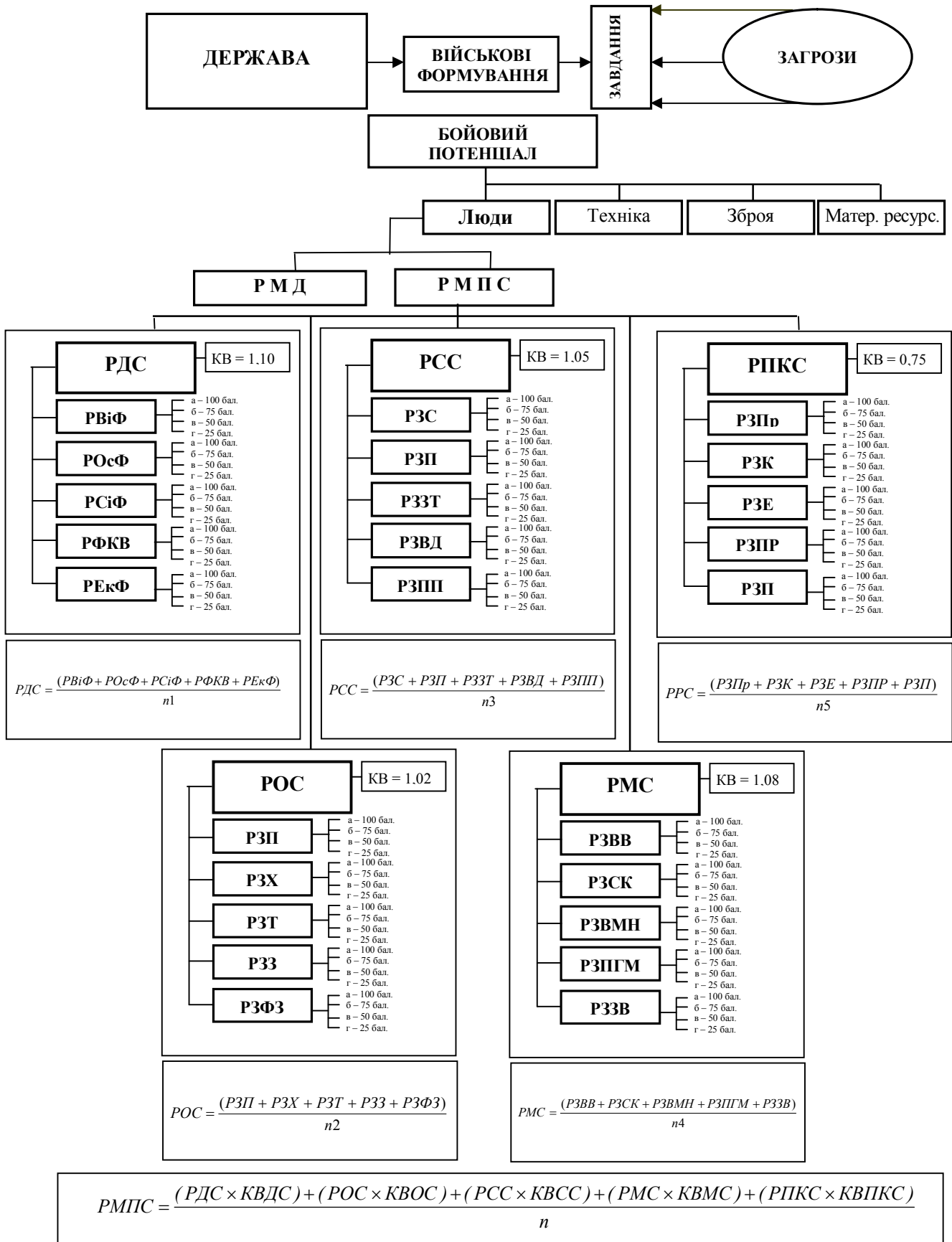

Рис. 1. Порядок оцінювання морально-психологічного стану особового складу

– концентрацією та інтенсивністю дії;
– тривалістю формування кількісних і якісних характеристик фактора дії та інше.

Якщо взяти до уваги той факт, що на психологічний стан особистості впливає не тільки негативна або позитивна дія зовнішніх сил, але й захисні властивості самої особистості, то можна зробити висновок, що найбільшу вагу серед усіх складників морально-психологічного стану має *демографічний*. Дія факторів демографічного складника має цілодобовий, безперервний характер, кількісні та якісні характеристики мають тенденцію до накопичення, впливають на психологічний стан на свідомому і підсвідомому (інтуїтивному) рівні та ін.

Протягом усього життя людина має відношення до багатьох сфер життєдіяльності. Долаючи перешкоди кожної сфери, людина будує свій психологічний захист, гартує волю, формує навички долаття загроз. Їх кількісні та якісні характеристики залежать від прожитих років. Для визначення максимального показника вікового фактора беруть такі вихідні позиції: мінімальний вік призову на військову службу – 18 років, середньоарифметичне граничного віку перебування на військовій службі генералами, офіцерами, прапорщиками, військовослужбовцями військової служби за контрактом, військовослужбовцями строкової служби – 47 років та застосування чотирирівневої градації показників вікового фактора.

Формуванню у особистості імунітету до впливу негативних факторів суттєво сприяє досвід військової служби та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах. Для того щоб сформувати у особового складу необхідні якості, у тому числі й якості психологічного захисту, військовослужбовців слід поставити у ті умови, у яких вони на собі відчують реальну небезпеку дії цих загроз для особистого життя та здоров'я. Все інше дає лише знання та формує навички діяльності. Для визначення показників фактора календарної вислуги беруться такі вихідні позиції, як отримання військовослужбовцями категорії “ветеран військової служби” (за 25 років календарної вислуги) та застосування чотирирівневої градації показників.

Освітній фактор має найпростішу внутрішню структуру, найменший термін формування, незначний рівень концентрації зусиль для долаття загроз, але дає знання, що

забезпечують свободу і можливість вибору способів психологічного захисту від психотравмуючого впливу об'єктивної дійсності. І є закономірним те, що чим вище рівень освіти військовослужбовця, тим вища ефективність позитивного впливу цього показника на формування механізму психологічного захисту військовослужбовців від негативного впливу.

Сімейний стан як фактор демографічного складника також має значний вплив на досягнення внутрішньої психологічної стабілізації, рівноваги, формування механізму психологічного захисту та психологічного стану особового складу в цілому.

Фактори *особистісного складника* виражають особистісні якості військовослужбовців, характеризуються безперервністю внутрішнього впливу на формування морально-психологічного стану військовослужбовців, складністю структури, тривалістю формування кількісних і якісних характеристик, значною концентрацією та інтенсивністю захисного і формуючого впливу, великим ціннісним значенням для особистості та ін. Досвід свідчить, що високий рівень задоволення людиною своїми особистісними якостями формує впевненість у своїх силах, піднімає планку самоповаги, позитивно впливає на формування психологічного стану і, навпаки, незадоволення своїми особистісними якостями формує у особистості негативний комплекс особистої неповноцінності. А оскільки це незадоволення діє на психіку військовослужбовця безперервно, то при сукупній дії з іншими негативними факторами може викликати тимчасові стани інтелектуального, емоційного і поведінкового розладів. Стан розпачу і відчаю у деяких випадках штовхає людей на крайні міри щодо себе та співслужбовців.

Службовий складник, маючи нескладну внутрішню структуру та порівняно невеликий термін формування і впливу, характеризується значною концентрацією та інтенсивністю зусиль при долатті загроз, можливістю повторення формуючих ситуацій у специфічних умовах військової діяльності, великим ціннісним значенням для життєдіяльності особового складу.

Фактори *морального складника* характеризуються значним впливом на формування у військовослужбовців внутрішнього комфорту і психологічної рівноваги, повсякденним

впливом на психіку особового складу, значною концентрацією та інтенсивністю впливу.

Найменшу вагу має *природно-кліматичний складник*, його зміст включає лише фактори навколишнього середовища, що впливають на морально-психологічний стан особового складу. Вони виконують лише незначну формуючу функцію періодичної дії. Їх вплив на особовий склад майже завжди прогнозований, вони не завдають суттєвої шкоди психіці особового складу. Їх значення для життєдіяльності військовослужбовців значно нижче, ніж інших складників.

Для визначення коефіцієнтів ваги складників морально-психологічного стану особового складу у загальному показнику морально-психологічного стану був використаний метод експертних оцінок. Як експерти були залучені офіцери (у т. ч. офіцери у запасі й у відставці) Академії внутрішніх військ МВС України у кількості 64 осіб, із них: з науково-дослідного центру – 3 особи; з навчально-методичного центру – 5 осіб; з відділу виховної роботи – 2 особи; заступники начальників факультетів – 2 особи; професорсько-викладацький склад кафедр – 29 осіб; військові магістри – 6 осіб; ад'юнкти – 5 осіб; командири підрозділів та їх заступники – 12 осіб. Як показало дослідження, коефіцієнти ваги складників морально-психологічного стану у загальному показнику морально-психологічного стану особового складу є такими:

- демографічного складника – 1,10;
- особистісного складника – 1,02;
- службового складника – 1,05;
- морального складника – 1,08;
- природно-кліматичного складника – 0,75.

Вага факторів складників морально-психологічного стану військовослужбовців теж різна. Вона обумовлена потребами, життєвими цінностями, службовим досвідом, особистісними якостями особового складу та ін. У загальних показниках складників морально-психологічного стану за підрозділ ці розбіжності урівноважуються і не створюють дисбалансу, який може суттєво вплинути на загальний результат. А оцінювання складників морально-психологічного стану з урахуванням ваги їх факторів значно ускладнить дослідницьку роботу та суттєво збільшить термін часу на проведення розрахунків.

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів

базується на результатах опитування військовослужбовців та застосування методу багатofакторного аналізу, який полягає у виявленні, аналізі та вимірюванні рівня основних факторів складників морально-психологічного стану шляхом заміни континуальних показників на їх числові значення. Для фіксування показників кожного фактора береться чотирирівнева градація, ефективність якої перевірена в усіх сферах життєдіяльності військ (до неї всі звикли, вона не складна для розуміння і зручна для проведення необхідних обчислень). Усі фактори переводяться в одну систему оцінювання – 100-бальну. Отримані показники кожного фактора підставляють у формули розрахунку рівня морально-психологічного стану і його складників.

Наявність достатньої теоретичної бази дає можливість для розроблення *методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів*. В її основі лежить приведення до загального показника результатів поетапного оцінювання рівня демографічного, особистісного, службового, морального та природно-кліматичного складників на підставі визначених критеріїв, їх ваги у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, зведених у формули. Далі пропонуємо порядок оцінювання морально-психологічного стану особового складу.

1. *Рівень демографічного складника (РДС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою*

$$РДС = \frac{(РВіФ + РОсФ + РСіФ + РФКВ + РЕкФ)}{nI},$$

де *РВіФ* – рівень вікового фактора;

РОсФ – рівень освітнього фактора;

РСіФ – рівень сімейного фактора;

РФКВ – рівень фактора календарної вислуги;

РЕкФ – рівень екстремального фактора;

nI – кількість основних факторів демографічного складника, *nI* = 5.

1.1. *РВіФ (рівень вікового фактора) дорівнює:*

а) 100 балів, якщо вік військовослужбовців складає 42 роки і більше;

б) 75 балів, якщо вік військовослужбовців складає від 34 до 41 року і 11 місяців;

в) 50 балів, якщо вік військовослужбовців складає від 26 до 33 років і 11 місяців;

г) 25 балів, якщо вік військовослужбовців складає від 18 до 25 років і 11 місяців.

1.2. *РОсФ (рівень освітнього фактора)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці мають повну вищу освіту;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці мають базову вищу освіту;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці мають середню освіту;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці мають незакінчену середню освіту.

1.3. *РСіФ (рівень сімейного фактора)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені своїм сімейним станом;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені своїм сімейним станом;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені своїм сімейним станом;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені своїм сімейним станом.

1.4. *РФКВ (рівень фактора календарної вислуги)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо календарна вислуга служби військовослужбовців складає більше 18 років і 6 місяців;

б) 75 балів, якщо календарна вислуга служби військовослужбовців складає від 12 років і 5 місяців до 18 років і 5 місяців;

в) 50 балів, якщо календарна вислуга служби військовослужбовців складає від 6 років і 3 місяців до 12 років і 4 місяців;

г) 25 балів, якщо календарна вислуга служби військовослужбовців складає від 1 місяця до 6 років і 2 місяців.

1.5. *РЕкФ (рівень екстремального фактора)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці брали участь у виконанні завдань у надзвичайних умовах 3 рази і більше;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці брали участь у виконанні завдань у надзвичайних умовах 2 рази;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці брали участь у виконанні завдань у надзвичайних умовах 1 раз;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не брали участі у виконанні завдань у надзвичайних умовах.

2. *Рівень особистісного складника (РОС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою*

$$РОС = \frac{(P3П + P3Х + P3Т + P3З + P3ФЗ)}{n2},$$

де *P3П* – рівень задоволення пам'яттю;

P3Х – рівень задоволення характером;

P3Т – рівень задоволення темпераментом;

P3З – рівень задоволення здібностями;

P3ФЗ – рівень задоволення фізичним здоров'ям;

n2 – кількість основних факторів особистісного складника, $n2 = 5$.

2.1. *P3П (рівень задоволення пам'яттю)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені своєю пам'яттю;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені своєю пам'яттю;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені своєю пам'яттю;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені своєю пам'яттю.

2.2. *P3Х (рівень задоволення характером)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені своїм характером;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені своїм характером;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені своїм характером;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені своїм характером.

2.3. *P3Т (рівень задоволення темпераментом)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені своїм темпераментом;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені своїм темпераментом;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені своїм темпераментом;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені своїм темпераментом.

2.4. *P3З (рівень задоволення здібностями)* дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені своїми здібностями;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені своїми здібностями;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені своїми здібностями;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені своїми здібностями.

2.5. РФ33 (рівень задоволення фізичним здоров'ям) дорівнює:

- а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені станом свого фізичного здоров'я;
- б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені станом свого фізичного здоров'я;
- в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені станом свого фізичного здоров'я;
- г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені станом свого фізичного здоров'я.

3. Рівень службового складника (РСС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою

$$РСС = \frac{(РЗС + РЗП + РЗТ + РЗВД + РЗПП)}{n3},$$

де РЗС – рівень задоволення службою;

РЗП – рівень задоволення посадою;

РЗТ – рівень задоволення надійністю зброї і техніки;

РВД – рівень задоволення військовою дисципліною;

РПП – рівень задоволення професійною підготовкою;

n3 – кількість основних факторів службового складника, n3 = 7.

3.1. РЗС (рівень задоволення службою) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах України та інших силових структурах України);

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах України та інших силових структурах України);

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах України та інших силових структурах України);

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах України та інших силових структурах України).

3.2. РЗП (рівень задоволення посадою) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці своєю посадою дуже задоволені;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці своєю посадою задоволені;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці своєю посадою не дуже задоволені;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці своєю посадою не задоволені.

3.3. РЗТ (рівень задоволення надійністю зброї і техніки) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів);

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів);

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів);

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів).

3.4. РЗВД (рівень задоволення військовою дисципліною) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому проходять військову службу;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому проходять військову службу;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому проходять військову службу;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому проходять військову службу.

3.5. РЗПП (рівень задоволення професійною підготовкою) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені рівнем своєї професійної підготовки;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені рівнем своєї професійної підготовки;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені рівнем своєї професійної підготовки;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені рівнем своєї професійної підготовки.

4. Рівень морального складника (РМС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою

$$PMS = \frac{(PЗВВ + PЗСК + PЗСМН + PЗПГМ + PЗЗВ)}{n4},$$

де *PЗВВ* – рівень задоволення взаємовідносинами між військовослужбовцями;

PЗСК – рівень задоволення справедливістю командирів;

PЗСМН – рівень задоволення ставленням військовослужбовців до місцевого населення;

PЗПГМ – рівень задоволення поведінкою військовослужбовців у громадських місцях;

PЗЗВ – рівень задоволення військовослужбовців своїм зовнішнім виглядом;

n4 – кількість основних факторів морального складника, *n4* = 5.

4.1. PЗВВ (рівень задоволення взаємовідносинами між військовослужбовцями) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі.

4.2. PЗСК [(рівень задоволення справедливістю командирів (начальників)] дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені справедливістю своїх командирів (начальників);

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені справедливістю своїх командирів (начальників);

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені справедливістю своїх командирів (начальників);

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені справедливістю своїх командирів (начальників).

4.3. PЗСМН (рівень задоволення ставленням військовослужбовців до місцевого населення) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці

задоволені ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення.

4.4. PЗПГМ (рівень задоволення поведінкою військовослужбовців у громадських місцях) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені поведінкою особового складу військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені поведінкою особового складу військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені поведінкою особового складу військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені поведінкою особового складу військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях.

4.5. PЗЗВ (рівень задоволення своїм зовнішнім виглядом) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені своїм зовнішнім виглядом;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені своїм зовнішнім виглядом;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені своїм зовнішнім виглядом;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені своїм зовнішнім виглядом.

5. Рівень природно-кліматичного складника (РПКС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою

$$РПКС = \frac{(PЗПр + PЗК + PЗЕ + PЗПР + PЗП)}{n5},$$

де *PЗПр* – рівень задоволення природою;

PЗК – рівень задоволення кліматом;

PЗЕ – рівень задоволення екологією;

PЗПР – рівень задоволення порою року;

РЗП – рівень задоволення погодою;

n5 – кількість основних факторів природно-кліматичного складника, $n5 = 5$.

5.1. РЗПр (рівень задоволення природою) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання.

5.2. РЗК (рівень задоволення кліматом) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання.

5.3. РЗЕ (рівень задоволення екологією) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання;

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не

задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчальні) завдання.

5.4. РЗПР (рівень задоволення порою року) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються).

5.5. РЗП (рівень задоволення погодою) дорівнює:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці дуже задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

б) 75 балів, якщо військовослужбовці задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

в) 50 балів, якщо військовослужбовці не дуже задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

г) 25 балів, якщо військовослужбовці не задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються).

Слід зазначити, що *рівень факторів усіх складників (РФУС) морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів визначається за універсальною формулою*

$$РФУС = \frac{(a \times n6) + (b \times n7) + (v \times n8) + (z \times n9)}{n10},$$

де *a* – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $a = 100$;

b – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $b = 75$;

v – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $v = 50$;

z – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $z = 25$;

n6 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді а);

n7 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді б);

n8 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді в);

n9 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді г);

n_{10} – загальна кількість осіб, що взяли участь в опитуванні.

Рівень морально-психологічного стану (РМПС) особового складу частин і підрозділів визначається за формулою

$$РМПС = \frac{(РДС \times КВДС) + (РОС \times КВОС) + (РСС \times КВСС) + (РМС \times КВМС) + (РПКС \times КВПКС)}{n},$$

де *РДС* – рівень демографічного складника;

РОС – рівень особистісного складника;

РСС – рівень службового складника;

РМС – рівень морального складника;

РПКС – рівень природно-кліматичного складника;

КВДС – коефіцієнт ваги демографічного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,10;

КВОС – коефіцієнт ваги особистісного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,02;

КВСС – коефіцієнт ваги службового складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,05;

КВМС – коефіцієнт ваги морального складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,08.

КВПКС – коефіцієнт ваги природно-кліматичного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 0,75;

n – кількість складників морально-психологічного стану, $n = 5$.

Залежно від отриманих показників *рівень морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів* класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

– “високий”, якщо РМПС [100...75,1];

– “середній”, якщо РМПС [75...50,1];

– “низький”, якщо РМПС [50...25,1];

– “загрозливий”, якщо РМПС [25...0].

Запропонована методика дає можливість:

– встановити загальні нормативи для визначення РМПС і запобігати суб’єктивізму та маніпуляціям під час його оцінювання;

– визначати РМПС у масштабах з’єднань, військових частин та підрозділів;

– встановити причини пониження (підвищення) РМПС та ефективність роботи органів державної влади, військового управління щодо підвищення РМПС особового складу;

– визначати співвідношення суб’єктивних та об’єктивних факторів у досягнутому РМПС та приймати ефективні міри щодо його підвищення.

На основі запропонованої “Методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів” було проведено опитування військовослужбовців у різних підрозділах. Результати дослідження свідчать на користь правильності теоретичного обґрунтування “Методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів” і доцільності її широкого практичного застосування у військових формуваннях України.

Висновки

Таким чином, морально-психологічний стан разом з моральним духом особового складу є важливим структурним компонентом, який характеризує рівень бойової готовності та боєздатності підрозділів, військових частин і з’єднань.

В основі морально-психологічного стану особового складу є демографічний, особистісний, службовий, моральний та регіональний складники.

Наведена методика дає можливість об’єктивно оцінювати морально-психологічний стан особового складу та сформований рівень його складників. Отримані результати мають бути важливою вихідною позицією для прийняття рішення командирами (начальниками) та управління військами під час виконання службово-бойових завдань.

Список використаних джерел

1. Криворучко П. П. Морально-психологічний стан військового підрозділу: оцінка та прогнозування: навч. посіб. / П. П. Криворучко, О. Ф. Хміляр, Р. А. Шпак, С. В. Василенко. – К. : Молода нація, 2005. – 63 с.

2. Московчук Ю. А. Методика оцінки морально-психологічного стану частин і підрозділів Збройних сил України / Ю. А. Московчук. – Вінниця: ВПСУ, 1997. – 23 с.

3. Зельницький В. А. Структура морально-психологічного стану військового підрозділу / В. А. Зельницький // Збірник наукових праць КВГІ. – 1997. – Вип. 1(6). – С. 27–32.

4. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні : моногр. / М. Й. Варій. – Львів: ВВП ДУ “ЛП”, 1996. – 311 с.

5. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): становлення та сутність : навч.-метод. посіб. / В. І. Алещенко. – К. : НАОУ, 1999. – 56 с.

6. Ілляк О. О. Методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів / О. О. Ілляк // Збірник тез доповідей науково-практичної конференції Академії ВВ МВС України, Харків, 17-18 березня 2010 р. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – С. 48, 49.

7. Хоменко Е. А. Логика : учеб. пособие / Е. А. Хоменко. – [изд. 2-е]. – М. : Воениздат, 1976. – 208 с.

8. Канке В. А. Философия. Исторический и системный курс : учебник для вузов / В. А. Канке. – [изд. 5-е, перераб. и доп.] – М. : Логос, 2005. – 376 с.

9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – [изд. 8-е]. – М. : Сов. энцикл., 1970. – 900 с.

10. Философский словарь. – М. : Политиздат, 1980. – 444 с.

11. Ілляк О. О. Комплексний підхід до визначення сутності, змісту та оцінювання морального духу особового складу / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2009. – № 4. – С. 75–83.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2010 р.